

MITEN SUOMI MUUTTUI?

Susanna Fellman

Mikäli tämä päätösluku olisi alkuperäisen suunnitelman mukaisesti kirjoitettu vuonna 2015, tekstin sävy olisi ollut synkkä. Vuoden 2019 alussa tilanne on erilainen. Käännös taloudellisessa toimeliaisuudessa on tapahtunut nopeasti. Vuoden 2017 kasvuluvut olivat 2,8 prosenttia ja vuoden 2018 kasvuennuste oli kolme prosenttia. Sitä, miten kauan tämän hetken positiivinen vire jatkuu, on tietysti vaikea ennustaa.

Vuosien 2007–2008 finanssikriisiä seuranneen taloudellisesti heikon vuosikymmenen jälkeen kasvu on kiihtynyt nopeasti. Vaikka Suomi ei kärsinyt varsinaisesta finanssikriisistä, kansainvälinen talouslama aiheutti maaillemme pitkän ja vaikean taantumun. Vuonna 2009 Suomen bruttokansantuote pieneni jopa 7,8 prosentilla. Sen jälkeenkin kasvu on ollut niin heikkoa, että voidaan jopa puhua ”menetetystä vuosikymmenestä”.

Sinänsä tämän tyyppinen talouden nopea käännös ei ole yllättävää. Suomen talous on pitkällä aikavälillä kasvanut nopeasti, mutta sille on ollut tyypillistä kriisiherkkyys. Pienenä ja avoimena taloutena Suomi on ollut hyvin riippuvainen vientimarkkinoista, joiden kautta kansainväliset suhdannevaihtelut ovat vaikuttaneet maan talouteen. Lisäksi viennin rakenne oli 1990-luvulle asti yksipuolinen, ja siinä korostuivat selluloosa- ja paperiteollisuuden kaltaiset suhdanneherkät toimialat.

Aikaisempina vuosikymmeninä viennin ongelmia pyrittiin usein ratkaisemaan devalvaatioilla. Ratkaisu palautti kilpailukykyä mutta samalla kiihdytti inflaatiota ja johti uusiin kilpailukykyongelmiin. Suomen jäsenyys Euroopan rahaliitossa on estänyt devalvaation käyttämisen ja samalla poistanut devalvaation ja inflaation kierteen. Varjopuolena on se, että devalvaatiomahdollisuuden puuttuminen on samalla hidastanut taantumasta palautumista. Aikaisempina vuosikymmeninä talouspolitiikalla saatettiin toisaalta pahentaa kriisiä, sillä usein esimerkiksi finanssipolitiikka toteutettiin myötäsyklisesti.¹

Suomen kriisialttius on johtunut myös maan talouden rakenteesta. Yksipuolinen vienti, joka oli pitkään riippuvainen muutamista toimialoista, loi sisäänrakennetun kriisialttiuden. Jonkin keskeisimmän toimialan joutuminen ongelmiin heijastui heti kasvulukuihin. Esimerkiksi taloudelle merkittävä metsäteollisuus oli erityisen syklinen ja kriisiherkkä. Viimeisten vuosikymmenten aikana Suomen vienti on monipuolistunut, mutta vieläkin ulkomaankaupan rakenne on pitkälti riippuvainen muutamista toimialoista. Elektroniikkateollisuus kasvoi nopeasti 1990-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa tuoden Suomelle uutta hyvinvointia. Tämä toimiala on viimeisten vuosien aikana menettänyt merkitystään Nokian puhelinvalmistuksen luhistuttua.

Tässä teoksessa on tarkasteltu, miten Suomen talous ja maan kasvumalli on kehittynyt pitkällä aikavälillä. Miten Suomen suotuisa kehitys ja nopea rakennemuutos ovat olleet mahdollisia, vaikka maan talous samalla on ollut kriisiherkkä?

TALOUELLINEN KEHITYS JA INSTITUUTTIOT

Vuoden 2008 talouskriisin jälkimainingeissa kansainvälisessä keskustelussa nostettiin voimakkaasti esiin instituutioiden vaikutus taloudelliseen kehitykseen ja suhdannevaihteluihin. Talouspoliittiset päätöksentekijät järkyttyivät siitä, miten näin laaja ja syvä finanssikriisi oli ylipäättään mahdollinen, vaikka moderni taloustiede oli tieteenä kehittynyt nopeasti. Katse kääntyi instituutioihin ja ihmisten käyttäytymiseen.

Kansainvälisissä kilpailukykyvertailuissa Suomi sijoittuu usein kärkisijoille. Vaikka mittaukset vaihtelevat ja tällaisiin vertailuihin pitää suhtautua kriittisesti, Suomen jatkuva sijoittuminen kärkisijoille tarkoittaa, että Suomen poliittinen ja institutionaalinen perusta on vakaa. Instituutiot ovat siten edistäneet taloudellista toimeliaisuutta. Samalla syvät kriisit osoittavat, että heikkoja kohtia myös löytyy.

Taloushistoriassa instituutiot ovat pitkään olleet keskeinen tutkimusalue – voidaan väittää, että taloushistoria on pitkälti talouden ja instituutioiden tutkimista. Pohjoismaiden hyvä talouskehitys on usein herättänyt ihmetystä, sillä Pohjoismaat laajoine julkisine sektoreineen ja korkeine veroasteineen eivät ole sopineet ”oppikirjamalliin” tehokkaimmista talousjärjestelmistä. Tutkimusalue, joka tunnetaan nimellä *varieties of capitalism* (”kapitalismin eri muodot”), on poliittisen taloustieteen koulukunta, jossa selitetään taloudellisen kasvun toteutumista hyvinkin erilaisissa järjestelmissä. Koulukunta on saanut nimensä poliittisen

taloustieteen professorien Peter Hallin ja David Soskicen teoksesta *Varieties of capitalism. The institutional foundations of comparative advantage* (2001). Hallin ja Soskicen esittämät ajatukset eivät olleet uusia, mutta he antoivat tutkijoille hyödyllisiä työkaluja ja käsitteitä eri markkinatalouksien systemaattiseen analysoimiseen. He jakoivat kehittyneet markkinatalousmaat pääsääntöisesti kahteen ryhmään: liberaaliin markkinatalouteen ja koordinoituun markkinatalouteen.² Nämä käsitteet ovat nykyisin yleisesti käytössä, mutta ne ovat luonteeltaan ideaalityyppejä. Useimmat maat ovat nimittäin jonkinasteisia sekajärjestelmiä.

Liberalistisessa markkinataloudessa suurin osa transaktioista tapahtuu markkinaehtoisesti kysynnän ja tarjonnan vapaasti ohjaamina. Markkinoiden sääntely on ylipäätään vähäistä. Koordinoidussa markkinataloudessa kaikkea toimintaa ei ole jätetty markkinoille, jossa hintamekanismi ohjaa allokointia. Valtion rooli taloudessa on yleensä voimakkaampi. Koordinoitu markkinatalous ei kuitenkaan välttämättä tarkoita valtion suoraa interventiota tai sääntelyä vaan ylipäätään eri toimijoiden yhteistyötä - sekä sektoreiden sisällä (esimerkiksi kartellien muodossa) että niiden välillä (esimerkiksi työntekijöiden ja työnantajien tai koulutusjärjestelmän ja teollisuuden välillä). Koordinoinnin tavat ja laajuus voivat myös vaihdella eri maissa.

MITEN SUOMI SITTEN MUUTTUI?

Ennen toista maailmansotaa Suomen markkinatalous oli selvästi kohtalaisen liberalistinen talous. Elinkeinovapautta seuranneelle ajanjaksolle oli leimallista valtion vähäinen suora interventio talouteen. Toki valtio vaikutti jo tuolloin talouteen muun muassa infrastruktuurin (rautateiden, kanavien ja maanteiden) rahoittajana ja rakentajana. Lainsäädännöllä pyrittiin torjumaan teollistumisen pahimpia haittoja, esimerkiksi säätämällä pakollinen tapaturmavakuutus ja asettamalla rajoituksia lasten työskentelyyn. Näistä toimista huolimatta aikakausi oli hyvin liberalistinen. Ensimmäisen maailmansodan aikana valtio vaikutti aktiivisesti markkinoiden toimintaan muun muassa säännöstelemällä ulkomaisia pääomavirtoja. Itsenäistymisen jälkeen Suomessa vahvistettiin uusia veroja valtiontalouden parantamiseksi, perustettiin ensimmäiset valtionyhtiöt ja suojattiin tariffeilla ja tulleilla Suomen teollisuutta ulkomaiselta kilpailulta.³

Kaiken kaikkiaan sääntely oli kuitenkin melko vähäistä. Historioitsija Viljo Rasila on kutsunut vallinnutta markkinaideologiaa ”varaukselliseksi

liberalismiksi”: markkinoiden toimintaan puututtiin vain vähän, ja valtiovallan aktiivisuus kohdistui juuri ulkomaankauppaan, tullipolitiikkaan ja raha- ja valuuttakurssipolitiikkaan.⁴ Taloudellisten toimijoiden keskuudessa koordinointi vahvistui, mitä osoittivat muun muassa kartellisoituminen, pankkien kasvava rooli teollisuusyritysten rahoittamisessa ja hallinnoimisessa sekä työmarkkinaosapuolten järjestäytyminen.

Elinkeinoelämän piirissä korostettiin ”sopimusvapautta” ja ”itsesääteilyä” silloin, kun esimerkiksi kartellien toimintaa yritettiin rajoittaa.⁵ Eri-tyisesti vientikartellien katsottiin olevan kansakunnan edun mukaisia, koska ne edistivät vientiä.⁶ Valtiovallan puuttuminen liike-elämän toimintaan oli kuitenkin useimmille talouselämän toimijoille vierasta.

Toista maailmansotaa voidaan pitää vedenjakajana. Sota toi Suomeen, kuten moniin muihinkin maihin, syvempää valtionjohtoista koordinoitua ja suoranaista sääntelyä. Niukkoja resursseja jouduttiin säännöstelemään, jotta ne riittivät tyydyttämään puolustusvoimien toiminnan ja siviiliväestön perustarpeet. Siten muun muassa pääomamarkkinoita ja ulkomaankauppaa alettiin säännöstellä heti sodan syttymisen jälkeen. Vähitellen säännöstely lisääntyi myös muilla markkinoilla, eikä lieveilmiöitä kuten inflaation nopeutumista tai pimeiden markkinoiden syntymistä voitu estää.

Sodan loputtua tiukka säännöstelytalous jatkui jälleenrakennuskauden aikana 1950-luvulle saakka. Kun viimeinen sotakorvauslähetyks oli luovutettu Neuvostoliitolle vuonna 1952, säännöstelyä alettiin purkaa asteittain. Prosessi oli kuitenkin hidas. Pitkä säännöstelykausi ja jatkuva inflaatio olivat muuttaneet esimerkiksi palkka- ja hintarakennetta ratkaisevasti. Eri väestöryhmät kokivat kärsineensä, mikä kiristi yhteiskunnallisia ristiriitoja ja johti jopa yleislakkoon vuonna 1956.

Ulkomaankauppaa alettiin kuitenkin vapauttaa nopeasti. Tuontia säännösteltiin, jotta vaihtotase voitiin pitää tasapainossa, mutta viennin edistäminen oli ratkaisevaa taloudelliselle menestymiselle. Erityisesti Finn-Efta-sopimuksen jälkeen vuonna 1961 ulkomaankaupan vapauttaminen oli nopeaa (ks. luku 4). Hintasäännöstelyä ja -valvontaa jatkettiin kuitenkin tietyillä toimialoilla vielä pitkään. Muutenkin liike-elämässä tapahtui lisääntyvää keskittymistä ja kartellisoitumista. 1960-luvun Suomea voidaan luonnehtia hyvin pitkälle koordinoituksi taloudeksi – ja osittain myös markkinataloudeksi, jossa esiintyi talouden suoranaista sääntelyä.

Eri-tyisen pitkäaikaiseksi jäi rahoitusmarkkinoiden säännöstely, mikä leimasi Suomen taloutta koko tämän ajanjakson. Säännöstely oli osa kasvupolitiikkaa, ja yleisesti uskottiin siihen, että valtion toimilla

voitiin edistää kasvua. Aktiivinen suhdannepolitiikka, joka oli jo 1930-luvun laman aikana saanut jalansijan monissa maissa, korostui 1950- ja 1960-luvuilla.

Kasvupolitiikan keskeisimpiä elementtejä oli kiinteän pääoman muodostumisen edistäminen matalan reaalikoron avulla (ks. luku 3). Samalla haluttiin pitää valuuttakurssi kiinteänä, mikä edellytti pääomamarkkinoiden säännöstelyä. Kansainvälisten pääomavirtojen säännöstely muodostui siten pysyväksi sodan jälkeen. Vaikka kiinteä valuuttakurssi oli Suomen Pankin tavoite, jouduttiin säännöllisesti turvautumaan devalvaatioihin (ks. luku 2). Suhdanneherkkä päävientiala, metsäteollisuus, kärsi toistuvasti kilpailukykyongelmista, joita pyrittiin korjaamaan devalvaatioilla. Devalvaatiot taas aiheuttivat inflaatiopainetta, ja hinnat ja palkat nousivat nopeasti erityisesti noususuhdanteissa. Toisen maailmansodan jälkeistä aikaa Suomessa leimasivat inflaation ja devalvaation syklit tai ”sellusyklit”.⁷

Inflaatio-ongelman ”vastalääkkeenä” tavoiteltiin maltillista palkkakehitystä, minkä vuoksi tulopolitiikka oli 1960-luvulta lähtien keskeinen osa talouspoliittista työkalupakkia. Samanaikaisesti haluttiin tukea tasapainoista kehitystä, joka loisi hyvinvointia eri yhteiskuntaryhmille. Tulopimuksissa päätettiin usein myös palkkaperusteisesta sosiaaliturvasta sekä muutoksista hyvinvointipalveluissa ja tulonsiirroissa (ks. luku 1). Järjestelmä sitoutti työntekijäpuolen markkinatalouteen ja sen pelisääntöihin.⁸

Valtionyhtiöiden merkitys korostui, sillä ne olivat tärkeitä sekä työllisyys- ja aluepolitiikassa että neuvostokaupassa. Myös investoinnit koulutukseen ja inhimilliseen pääomaan olivat suuria 1960-luvulta lähtien (ks. luku 11). Etujärjestöjen vaikutusvalta kasvoi, ja erityisesti ammattiyhdistysliike voimistui.

Muodostuneen järjestelmän vaikutus ulottui koko talouteen. Säännöstellyt pääomamarkkinat, tulopolitiikka kolmikantoinen sekä kartellien ja etujärjestöjen kiinteä rooli politiikan linjauksessa löivät leimansa tähän aikakauteen. Toisen maailmansodanjälkeinen kasvupolitiikka muistuttaa hyvin paljon niin sanottua gerschenkronilaista kehitysmallia. Tässä venäläissyntyisen, amerikkalaisen taloustieteilijän ja taloushistorioitsijan Alexander Gerschenkronin (1962) mukaan nimetyssä kehitysmallissa myöhään teollistuvat maat usein turvautuvat valtion aktiiviseen rooliin, koska edelläkävijämaiden suurta etumatkaa on vaikea kuroa umpeen. Lisäksi edistetään investointeja kiinteään pääomaan. Tätä kasvupolitiikka noudatettiinkin useissa Länsi-Euroopan maissa toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä.⁹ Myöhempinä vuosikymmeninä

moni Itä-Aasian maa on turvautunut samanlaiseen valtionjohtoiseen ja investointivetoiseen kasvupolitiikkaan.

Valtiot sopeuttavat yleisiä ideologioita ja ajatusmalleja omaan taloudelliseen ja poliittiseen ympäristöönsä. Suomenkin talouspolitiikka oli näinä vuosina yhdistelmä kotikutoisia ratkaisua ja kansainvälisiä virtauksia. Suomeen juurtui erityisen voimakkaasti aktiivinen ja kasvuhakuinen talouspolitiikka, jossa keskeisiä olivat investoinnit kiinteään pääomaan. Pienessä, myöhään teollistuneessa maassa, joka lisäksi kylmän sodan aikana oli (tai koki olevansa) uhattuna, taloudellinen kasvu oli tärkeä kulmakivi. Luomalla hyvää yhteishenkeä eri intressiryhmien välille vähennettiin ristiriitoja ja myös edistettiin kasvua, tasa-arvoa ja hyvinvointia. Suomessa uskottiin hyvään kehään.¹⁰

Aktiivinen kasvupolitiikka löi vahvan leiman suomalaiseen yhteiskuntaan 1980-luvulle saakka. Järjestelmä ei kuitenkaan pysynyt samanlaisena. Asteittainen sopeutuminen globaalin talouden muutoksiin tapahtui väistämättä. Lisääntyvä osallistuminen kansainväliseen talouden integraatioon asetti haasteita myös Suomelle. Vaikka Suomi ei vielä tuolloin havitellut Euroopan talousyhteisön jäsenyyttä, Suomi ei ollut suljettu enklaavi. Esimerkiksi 1970-luvun lopussa OECD kehotti Suomea purkamaan hintasäännöstelyä ja tiukentamaan kilpailulainsäädäntöä.¹¹ Pääomamarkkinoiden vapauttaminen, talouden avaaminen ja kilpailun lisääminen nopeutuivat vasta 1980-luvulla.

MUUTOKSISTA SYVÄÄN LAMAAN JA UUTEEN NOUSUUN

Toisen maailmansodan jälkeinen aika oli Suomessa kuten monissa muissakin länsimaissa nopean kasvun aika, niin sanottu kultainen aikakausi (1945–1970). Elintaso kohosi ripeästi teollistuneissa maissa. Samalla sosiaaliset oikeudet ja tasa-arvokysymykset nousivat keskeisiksi monissa maissa, ja hyvinvointivaltion kehittäminen tuli tärkeäksi tavoitteeksi.

Tässä ”hyvässä kehässä” öljykriisit tarkoittivat kuitenkin käännettä, jonka takia kasvu vaihtui monissa teollisuusmaissa taantumaksi. Myös Suomen talous joutui taantumaan 1970-luvulla, mutta taantuma ei muodostunut yhtä syväksi kuin monissa muissa länsimaissa. Suomi oli vielä kirimässä umpeen muiden teollisuusmaiden etumatkaa, ja Suomessa öljyn hinnannousu merkitsi clearing-kaupan mukaisesti kasvavaa vientiä Neuvostoliittoon (ks. luku 4).

Korkea inflaatio yhdistettynä korkeaan työttömyyteen (stagflaatio) muodostui vaikeaksi ongelmaksi. Siirryttiin samalla niin sanottuun

jälkiteolliseen aikaan, jossa teollisuuden työpaikkoja siirtyi kiihtyvässä tahdissa alhaisemman palkkatason maihin. Tämä kohdistui erityisesti raskaaseen teollisuuteen, mutta kokonaisuudessaan teollisuuden työpaikat vähenivät palvelusektoriin verrattuna. Suomessa vientiteollisuus säilyi kuitenkin taloudellisesti tärkeänä.

Yhä globaalimmassa maailmassa aktiivinen kasvupolitiikka ei enää toiminut eikä perinteinen suhdannepolitiikka kyennyt ratkaisemaan stagflaatio-ongelmaa. Talouspoliittinen ajattelu muuttui. Erityisesti perinteistä aktiivista suhdannepolitiikkaa pidettiin aikansa eläneenä, ja rahan arvon vakaus nousi keskeiseksi tavoitteeksi. Nähtiin, että valtion toteuttamaa sääntelyä tuli vähentää ja valtion omistuksia yksityistää. Usein puhutaan uusliberalistisesta käänteestä, vaikka käsite on hankala ja sitä käytetään usein mitä erilaisimmissa merkityksissä. Talouspoliittisen ajattelun muutoksessa keskeistä oli markkinoiden roolin korostaminen resurssien allokoimisessa, säännöstelyn purku ja kilpailun lisääntyminen. Neuvostoliiton romahtamisen ja Berliinin muurin murtumisen myötä luottamus markkinatalouden ylivoimaan muihin talousjärjestelmiin verrattuna vahvistui entisestään.

Uudet ajatusmallit ja ideologiat vahvistuivat vähitellen myös Suomessa. Samalla kävi yhä selvemmäksi, että investointeja tukenut kasvumalli sääntelyineen oli johtanut vääristymiin ja suoranaisiin yliinvestointeihin.¹² Kartellit, sääntely ja pienet kotimarkkinat olivat kohottaneet hintatasoa. Suomessa haluttiin päästä eroon devalvaatiokierteestä, sillä toistuvat devalvaatiot aiheuttivat inflaatiopaineita ja huononsivat Suomen markan mainetta.

Euroopan yhteisöjen jäsenyyttä on usein pidetty käänteentekevänä Suomen talouden avautumisessa ja uuden markkinalähtöisemmän ajattelutavan juurtumisessa. Sääntelyn purkaminen ja markkinalähtöisempi ajattelutapa vahvistuivat kuitenkin jo aikaisemmin. Kilpailupolitiikassa puheenvuorot kilpailun edistämisestä yleistyivät, ja hintavalvonta purettiin lopullisesti 1980-luvulla. Kilpailulakia kiristettiin tuntuvasti vuonna 1988, mutta kieltoerusteinen kilpailulaki säädettiin vasta vuonna 1992 ETA-sopimuksen ja Euroopan unionin jäsenyyshakemuksen yhteydessä, jolloin kilpailurajoituksia ei enää sallittu. Viimeiset rajoitukset ulkomaisissa pääomavirroissa poistettiin 1990-luvun alussa.

Myös rahoitusmarkkinoiden sääntelyn purkaminen alkoi 1980-luvulla, nopeasti – ja osittain hallitsemattomasti (ks. luku 3). Pitkään jatkunut sääntelyjärjestelmä oli tuottanut vääristymiä, eivätkä markkinoiden toimijatkaan välttämättä osanneet toimia niin sanottujen vapaiden markkinoiden ehdoilla.

Säännöstelyn purku johti ylikuumenemiseen ja ylivelkaantumiseen. Viennin romahtaessa Neuvostoliiton hajoamisen myötä 1980- ja 1990-lukujen taitteessa ja kansainvälisen taloudellisen taantuman syvetessä Suomi ajautui reaalityaloudelliseen kriisiin ja finanssikriisiin. Muutaman vuoden ajan Suomi kärsi negatiivisesta kasvusta, konkurssiaallosta ja nopeasti kasvavasta työttömyydestä.

Ongelmien seurauksena pankkisektori alkoi horjua. Erityisesti yksityinen sektori oli pahasti ylivelkaantunut, ja maa ajautui pankkikriisiin. Julkinen talous joutui ahtaalle konkurssien ja työttömyyden kasvun takia. Suomen markan ulkoista arvoa ei enää voitu puolustaa, ja samanaikaisesti yksityisen sektorin ulkomainen velkaantuminen syveni. Julkisen sektorin velka kasvoi räjähdysmäisesti muutamassa vuodessa, ja Suomi oli taloudellisesti kuilun partaalla.¹³ Suomen talouskriisi oli erittäin syvä myös kansainvälisesti tarkastellen ja Suomen 1990-luvun kriisiä on luonnehdittu yhdeksi ”viidestä suuresta” (ennen vuoden 2008 finanssikriisiä).¹⁴

Muutosten ja 1990-luvun kriisin välisestä yhteydestä on keskusteltu paljon. Samanlaisia puheenvuoroja on esitetty myös vuoden 2008 finanssikriisin jälkeen. Joidenkin mielestä muutokset olivat – ja ovat – välttämättömiä, jotta kasvu-uralle voidaan palata. 1990-luvun laman tapauksessa muutosten on arvioitu toteutuneen liian myöhään, minkä vuoksi kriisi oli väistämätön. Kasvu-uralle palaaminen olisi edellyttänyt enemmän ja aikaisemmin tehtyjä uudistuksia. Toisaalta on esitetty, että vapautuminen oli liian nopeaa ja osittain hallitsematonta; toimijat eivät pystyneet sopeutumaan tähän muutokseen. Voidaan todeta, että sääntelykausi oli luonut tasapainottomuuksia ja toimijoiden kyky sopeutua nopeisiin muutoksiin oli heikko. Samalla kuitenkin itse kriisi aiheutti (uusia) muutospaineita.

Kriiseistä huolimatta hyvä keskimääräinen kasvuvauhti on johtanut siihen, että suomalaisten elintaso on parantunut selvästi 1960-luvulta lähtien. Kuten jo johdannossa totesimme, elinikä on noussut ripeästi ja tämän sukupolven suomalaiset ovat terveempiä, koulutetumpia ja kansainvälisempiä kuin 1960-luvun nuoret. Toki tämä ei poista sitä tosiasiaa, että syvät taantumat ja nopea rakennemuutos ovat voineet aiheuttaa suuria henkilötason tragedioita. Esimerkiksi 1960-luvun maastamuuttajat kokivat usein juurettomuutta, kun taas 1990-luvun laman jälkeen jäi suuri joukko syvästi velkaantuneita ihmisiä.

KILPAILUVALTION UUDET HAASTEET: NOPEAN ELPYMISEN JÄLKEEN KOHTI UUTTA TAANTUMAA

Suomen talous toipui syvästä lamasta jälkeensä katsottuna nopeasti ottaen huomioon, että markan ulkoinen arvo heikentyi ratkaisevasti samanaikaisesti kansainvälisen talouden elpymisen kanssa. Talous sai vetoapua muista tekijöistä. Yksi niistä oli Euroopan unionin jäsenyys, mutta myös talouden rakenteelliset uudistukset tehostivat markkina-taloutta. Samalla julkisen sektorin alijäämä saatiin hallintaan. Kun 1990-luvun lama oli osittain seurausta huonosta onnesta (neuvostokaupan romahtamisen ja kansainvälinen taantumien samanaikaisuus), 1990-luvun lopun hyvää kasvuvauhtia tuki ”onnenpotku”, nimittäin Nokian nousu ja koko ICT-toimialan kasvu.

Lamasta noussut Suomi oli erilainen kuin 1980-luvun Suomi. Talous oli nopeasti muuttunut hyvin avoimeksi kaikilla mittareilla. Markkinamyönteisempi näkemys oli nopeasti lyönyt itsensä läpi, ja puhuttiin kilpailuvaltion rantautumisesta. Taloudellisen kilpailukykyyn tärkeyttä globaalissa ympäristössä korostettiin entistäkin enemmän.¹⁵ Valtionyhtiöiden yksityistäminen alkoi, vaikka valtio on nykypäivänäkin merkittävä osakkeenomistaja monissa suurissa yhtiöissä.

Pankkikeskeinen rahoitusjärjestelmä mureni nopeasti 1990-luvulla. Tähän vaikutti pankkikriisi mutta myös pankkien muuttuneet strategiat uudessa globaalissa ympäristössä. Osakemarkkinoista tuli hyvin nopeasti yhä tärkeämpiä, ja ulkomaista pääomaa hakeutui suomalaisiin yhtiöihin. Ulkomaisten pääomavirtojen vapauttaminen oli luonnollisesti ollut edellytys tälle kehitykselle.

Koulutus parani jatkuvasti, ja panostus tutkimukseen ja tuotekehittelyyn korostui 1990-luvulla keskeisenä kasvun edistäjänä. Kannustaminen yrittäjyyteen tuli osaksi poliittista retoriikkaa. Tämä puhe on myös kantanut hedelmää: erityisesti nuoret suhtautuvat yrittäjyyteen nykyään yhä myönteisemmin. Samalla työmarkkinoilla niin sanotut epätyypilliset työsuhteet ovat tulleet tavallisemmiksi. Voidaan sanoa, että Suomen talous muuttui nopeasti koordinoitusta taloudesta liberalisempaan suuntaan. Vastaava kehityspolku on havaittavissa monissa muissakin Länsi-Euroopan maissa, mutta Suomessa muutoksen nopeus oli silmiinpistävä. Toki Suomessa muutos yleisesti alkoi jonkin verran myöhemmin kuin monissa muissa maissa.

Kehityskulku on kiinnostava, sillä Suomea on yleensä pidetty jäykänä ja hitaana muutoksille. Hitauden on katsottu johtuvan vahvojen etujärjestöjen suuresta vaikutuksesta talouspolitiikkaan. Koordinoiduissa

markkinatalouksissa muutokset ovatkin usein ”pienien askeleiden muutoksia” (engl. *incremental change*), koska sopiminen kestää kauan ja suuria muutoksia on vaikea saada aikaan, kun eturyhmät pitävät kiinni edustaan. Liberalistisissa markkinatalouksissa jyrkkiä muutoksia tapahtuu yleensä nopeammin. Eturyhmien rooli on pienempi, ja pääoma, työpai-
kat ja työntekijät liikkuvat nopeammin. Liberalistiset markkinataloudet ovat yleensä otollisempi maaperä radikaaleille innovaatioille (engl. *radical innovations*).¹⁶

Toisaalta Suomessa, kuten usein pienissä maissa, joissa yhteistyö ja koordinointi on ollut yleinen menettelytapa, kehittyi tapoja ja areenoja asioiden sopimiseksi. Nämä tavat ja areenat – joita voidaan pitää osana sosiaalista pääomaa – voivat olla hyödyllisiä esimerkiksi edistettäessä uudistuksia kriisitilanteissa. Yhä globaalimmassa maailmassa ja liberalistisessa ympäristössä sopiminen eri eturyhmien välillä on kuitenkin vaikeutunut. Kasvavaa fragmentoitumista on havaittavissa sekä eri ryhmien välillä että myös ryhmien sisällä, esimerkiksi työntekijä- ja työnantaja-leirissä. Hallin ja Soskicen edellä mainitun teoksen suurimpia kontribuutioita on ajatus instituutioiden komplementaarisuudesta eli toisiaan täydentävyydestä. Sen mukaan tietyt institutionaaliset rakenteet yleensä esiintyvät samanaikaisesti, koska ne tukevat toisiaan tai ovat jopa toisilleen välttämättömiä. Esimerkiksi rahamarkkinoiden sääntelyyn on usein yhdistetty pankkikeskeinen rahoitusjärjestelmä.¹⁷ Toisaalta liberalistisessa markkinataloudessa korostuu osakemarkkinoiden rooli rahan välittämisessä ja yritysten pääomanhankinnassa. Koordinoiduissa järjestelmissä esiintyy yleensä myös runsaasti kartellityyppisiä organisaatioita ja samalla vahvoja eturyhmiä esimerkiksi työmarkkinoilla.

Huomion kiinnittäminen mahdollisiin komplementaarisuuksiin auttaa ymmärtämään taloudellisessa ja institutionaalisessa järjestelmässä tapahtuvia muutoksia. Suomen taloudessa ja institutionaalisessa järjestelmässä 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa tapahtunut muutos on esimerkki hyvin nopeasta siirtymisestä koordinoidusta markkinataloudesta liberalistiseen markkinatalouteen. Monet muutokset tapahtuivat lähes samanaikaisesti eri markkinoilla.

Vaikka Suomen taloudellinen järjestelmä muuttui koordinoidusta liberalistiseen hyvin lyhyessä ajassa, polkuriippuvuuttakin on nähtävissä. Jotkin instituutiot ovat osoittautuneet sitkeiksi, minkä vuoksi voidaan puhua myös institutionaalisista kerrostumista. Uutta rakennetaan aina vanhan päälle. Suomessa on vielä varsin paljon koordinointia esimerkiksi työmarkkinoilla, kun taas liike-elämä on kohtalaisen keskittynyt, vaikka kartellit ovatkin kiellettyjä.

Luvun alussa totesin, että vuoden 2008 finanssikriisi aiheutti ensin suoranaisen laman ja sen jälkeen pitkän, hitaan kasvun ajan Suomen taloudessa. Tämä pitkä taantuma on herättänyt keskustelua muutosten tarpeista ja julkisen sektorin supistamisesta. Muutosten tuloksia ovat olleet esimerkiksi kilpailukykysojimus ja eläkeratkaisut. Siten suomalaiset osaavat vielä sopia asioista. Poliittinen vakaus on myös valtikortti, joka herättää luottamusta Suomen talouteen erityisesti kansainvälisestä näkökulmasta.

Suomen talouden suuri tarina 1960-luvulta tähän päivään on kertomus talouskasvusta ja rakennemuutoksesta, jossa alkutuotanto on hiipunut pieneksi, teollisuuden merkitys vähentynyt ja palvelujen kasvanut. Viime aikoina on havaittu merkkejä jopa uusteollistamisesta, ja myös suuret teollisuusyritykset investoivat Suomeen. Suomen talouden horisontissa on kuitenkin harmaita pilviä, jotka ovat osin jatkumoa tässä teoksessa esitetyllä kehitykselle mutta ovat myös katkoksia aikaisempiin trendeihin.

Suomen väestön keski-ikä on kasvanut ratkaisevasti kuluneiden kuudenkymmenen vuoden aikana. Tämä kehitys jatkuu edelleen: väestö ikääntyy, koska eläkkeelle siirtyvät ikäluokat elävät aikaisempaa pidempään ja uudet syntyvät ikäluokat taas ovat aikaisempaa pienempiä. Tämä luo myös haasteen talouskasvun ylläpitämiselle ja hyvinvointivaltion instituutioiden rahoittamiselle.

Suomi panosti viimeisen runsaan puolen vuosisadan aikana voimakkaasti peruskoulutukseen mutta myös keskiasteen ja ylemmän tason koulutukseen. Näillä panostuksilla Suomi kuroi umpeen henkisen pääoman kuilun naapurimaahamme Ruotsiin. Henkisen pääoman merkitystä ja T&K-menojen kasvattamista korostetaan yhä juhlapuheissa, vaikka koulutus- ja tutkimusmäärärahoja leikattiin viime taantumana aikana, eikä neljän prosentin tavoite T&K-menojen osuudeksi bruttokansantuotteesta näytä toteutuvan ainakaan lähivuosina. Nuorten ikäluokkien koulutustaso kohosi nopeasti toisen maailmansodan jälkeen, mutta nyt se on selvästi hidastunut, ja se on tällä hetkellä alle OECD-maiden keskiarvon.

Kuluneen kuudenkymmenen vuoden kehitys tarjoaa eväitä myös tämän päivän ja tulevaisuuden yhteiskuntasuunnitteluun. Tästä teoksesta voi ja pitää ottaa oppia.

MITEN SUOMI MUUTTUI?

1. Esim. Haaparanta ym. 2017.
2. Hall & Soskice 2001.
3. Ahvenainen & Vartiainen 1982.
4. Rasila 1982.
5. Ks. Fellman 2010.
6. Rissanen 1978, 46; Jensen-Eriksen 2015.
7. Suomen talouspolitiikan ”pitkästä linjasta” ks. esim. Pekkarinen & Vartiainen 1993.
8. Ks. Kiander ym. 2009; Kangas 2006.
9. Gerschenkron 1962.
10. Kettunen 2006.
11. Esim. Fellman 2016.
12. Esim. Pohjola 1996.
13. Lamasta ja pankkikriisin anatomiasta ks. Honkapohja & Koskela 2001.
14. Reinhart & Rogoff 2009, 159.
15. Ks. esim. Kettunen 2008, 220–223.
16. Esim. Lilja 2006.
17. Hall & Soskicen 2001.